

ЗАСНОВНИК МАЛОРОСІЙСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ (до 265-річчя від дня смерті єпископа Переяславського і Бориспільського Арсенія Берла)

В когорті українських архієреїв з вихованців Київської Академії особливе місце належить тим діячам, які, за прикладом свого знаменитого попередника Петра Могили, ставали засновниками і фундаторами шкіл-семінарій на зразок своєї alma-mater і ширили просвітницьку справу по всіх українських землях. У переліку цих визначних постатей – єпископ Білгородський і Обоянський Єпифаній Тихорський – засновник Харківського колегіуму, архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Йоан Максимович – фундатор Чернігівського колегіуму, а також єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній Берло, який дав початок Переяславському колегіуму або, як іноді значилося в тогочасних документах, – Малоросійській семінарії. Саме вони вивели на світовий освітньо-науковий олімп славу київських Могилянських Афін.

Єпископ Арсеній, в миру Андрій Іванович Берло, народився (точної дати народження не встановлено) у с. Панфилах, тепер Яготинського району Київської області в сім'ї сотника Воронківської сотні Переяславського полку, згодом переяславського полкового судді й значкового товариша Івана Івановича Берла, який походив із Волошини. Навчався у Києво-Могилянській академії, а завершував освіту у Львові. Відчувши потяг до чернечого життя, поступив у Києво-Печерську лавру, де прийняв чернечий постриг під іменем Арсенія. Деякий час був трапезним. 1709/1710 навч. року – за ректорства Феофана Прокоповича – викладав граматику у Києво-Могилянському колегіумі. 1717 р. Арсеній став архідияконом Київського митрополичого дому. 1722 р. перебував у Москві на хіротонії архієпископа Київського, Галицького і всієї Малої Росії Варлаама Ванатовича. Того ж року Берло поставлений архимандритом в Києво-Межигірський Спасо-Преображенський монастир і отримав від Синоду грамоту на підтвердження права його ставропігії – незалежності від влади київського архієрея.

На початку 1729 р. Берло висвячений на єпископа Мстиславського, Оршанського і Могильовського при активному сприянні Феофана Прокоповича, який рекомендував його Могильовському братству. При керівництві єпархією

Арсенію довелося протистояти могильовському духовенству, яке вороже поставилося до вихідця з східноукраїнських земель, підвладних Російській державі. Польський уряд відмовився затвердити Берла в новому сані і його призначення залишилося, фактично, номінальним. З цього приводу велися тривалі переговори між представниками російського і польського урядів і у 1732 р. на Могильовську єпископську кафедру висвятили ігумена Києво-Пустинно-Миколаївського монастиря Йосипа Волчанського, який був «уроженець польській, породи шляхетской», а Берла перемістили в Переяславську єпархію. На клопотання єпископа Арсенія від 31 серпня 1733 р. Синод вивів Переяславську єпархію зі складу Київської митрополії і надав їй першоієрарху грамоту як першому самостійному єпископу Переяславському та Бориспільському.

Одним із найважливіших заходів єпископа на терені рідних українських земель стало заснування освітнього закладу на зразок уже існуючих в Чернігові і Харкові колегіумів. Відкриття у Переяславі училища архієреєм було задумане давно. Починаючи з 1737 р., він почав збирати у своїй єпархії дані щодо кількості дітей священників і причетників, які б могли навчатися у майбутній школі¹. Водночас вирішувалася проблема з приміщенням, у чому значну допомогу Переяславу надав архимандрит Києво-Печерської лаври Іларіон Негребецький. В листі до Золотоноського протопопа з проханням виділити 15 підвод для влаштування навчального закладу, Арсеній Берло писав: «...намерены мы сего лета, при доме нашем (тобто в Переяславському Вознесенському монастирі – С. К.) устроить училище, на которое, ... о. Иларіон Негребецькій, Киево-Печерскія лавры архимандрит, с братією соблаговолил подарити четыре хаты, за рекою (Трубежем) стоячія, якія хаты к катедре нашей в скорости были б перевезены, со всея єпархії нашей определили мы выстачить подвод 50... В тех же училищах як даст Бог устроить, священническія и церковно – причетническія дети святаго ученія имеют обучатися, что будет к большей славе и прославленію имени Божія, к пользе же отечества (виділення наше – С. К.)»². Водночас єпископ Арсеній передбачив і матері-

Єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній Берло.
З портрета невідомого художника др. пол. XVIII ст.

альне забезпечення свого закладу. Для цього 6 травня 1738 р. він видав єпархіальний указ, який зобов'язував протопопів скласти точні описи церковних маєтків, зазначивши прибутки духовенства, і визначити внесок кожного приходу (в коштах і продуктах) на утримання училища³. В червні 1738 р. Арсеній Берло доповідав Синоду, що «при доме де архіерейском училища уже заложены и ученики на российском языке граммати и писать обучаются», а 9 листопада 1739 р. сповіщав про призначення викладачами в Переяславський колегіум трьох священників з вихованців Київської академії, які «на особливом его Преосвященства трактаменте будучи содержаны и консоляцією удоволены (тобто, утримання вчителів єпископ Арсеній взяв на себе – С. К.), с охотою должность учительскую исполняют»⁴. Докладаючи зусиль для матеріального забезпечення учнів і викладачів освітнього закладу, Арсеній Берло підкреслював, що в цьому є «общая потреба, а не наша персональная архіерейская»⁵.

Заходами архієрея на 1738 р. в колегіумі вже навчалося 123 учні. Оскільки викладачів для такої кількості учнів явно не вистачало, єпископ у 1743 р. знову звертається до Печерського архімандрита – на цей раз Тимофія Шербачького – з проханням вислати двох освічених ченців для викладання піітики і риторики в Переяславській школі⁶. Цілком ймовірно, що Лавра не відмовила архієрею з своїх постриженців у цьому проханні, хоча певних свідчень щодо викладацької діяльності лаврських діячів у Переяславі не збереглося.

За зразком колишнього Києво-Могилянського колегіуму в Переяславському училищі було відкрито шість класів: молодші – фара, інфима, граматика, синтаксима, і старші – поетика і риторика. До складу учнів старших класів перейшла частина учнів Києво-Могилянської академії, яка здобула вже початкову освіту. Для повного, семінарського, курсу закладу не вистачало лише вищих класів – філософського й богословського, які були відкриті наступниками Арсенія Берла пізніше.

Як видно з тогочасних документів, Колегіум носив різні назви – латинські школи, слов'яно-латинське училище, Переяславська або Малоросійська семінарія, а в одному з підручників за 1743 р. Колегіум на честь його засновника було названо Берліанським⁷.

Хоча Переяславський колегіум був заснований єпископом Арсенієм для підготовки майбутніх священників і там мали вчитися лише діти духовних осіб, проте від початків діяльності закладу в ньому здобували освіту діти різного станового походження – козацької старшини і рядового козацтва, посполитих та ін. Прикметно, що в колегіумі вчилися навіть представники віддалених українських земель, що перебували під владою Речі Посполитої. Так, у «вѣдомости объ ученикахъ всѣхъ школъ коллегіи переяславской» 1767 р., яка значилася у складі Рум'янцевського опису Лівобережної України, видно, що в 1766 р. в колегії з 122 учнів було 67 дітей священників, 8 синів дячків, 20 синів козацької старшини, 9 дітей козаків, 11 учнів із посполитих сімей, а також 7 з шляхетського роду «Польской области», зокрема з Поділля. Тобто, на середину XVIII ст. заснований єпископом Арсенієм Переяславський колегіум служив освітнім центром не лише для своєї єпархії, а й більшості українських земель, що цілком виправдовувало його назву Малоросійської семінарії.

Вкладаючи у створене училище всі свої особисті кошти, Берло не забував і Києво-Печерську лавру, з керівництвом якої так тісно співпрацював при влаштуванні Колегіуму. 1741 р. він пожертвував Лаврі тисячу червінців на позолоту лаврської дзвіниці, а також великі срібло – позолочені паникадила. В одному з документів лаврського фонду – в описі ризниці Успенського собору за 1751 р. – значаться також ризи і стихарі, подаровані Лаврі її відомим постриженцем. У свою чергу, Лавра вшанувала пам'ять свого благодійника портретом, який довгий час знаходився в монастирській бібліотеці. Під портретом значився напис, який засвідчує всі етапи життєвого шляху і духовного служіння Арсенія Берла: «Се изображенный мирскимъ бѣ Андрей Берло: пострижень в монаха в сей стой Киево-печерской Лаврѣ: и наречень Арсеніемъ,

буль взваніи трапезнимъ; послѣ в братскомъ монастырѣ граматичкимъ бѣ профессоромъ; по моровой язвѣ в катедрѣ Стософѣйско митрополіи кievской былъ архидіакономъ; послѣжди произведенъ в црсвующемъ градѣ Москвѣ во архимандрита общежителной Кіево-Межигорской обители. 1729 же года генваря 11 дня посщенъ во епископа в Могилевскую Бѣлорускую епархію; с оной епархіи Бѣлоруской переведенъ в переяславскую; утварми разними церковными, особливій же нашей стой Кіевопечерской Лавры укладчикъ: панѣкадила серебряніе болшіе позлащеніе двѣ при правомъ и лѣвомъ клиросахъ висяшіе отъ его преосвященства устроени собственнымъ коштомъ; и сего 1744 года іюня 5 дня отъ сей временной жизни по воле Всемогущого Бга на вѣчное житіе небесное преселися»⁸.

У фонді Лаври зберігся заповіт Арсенія Берла, який засвідчує його глибокий духовний зв'язок з обителлю, де він прийняв обітницю і пройшов школу чернечого життя. Свої останні настанови єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній висловив у листі на ім'я Печерського архимандрита Тимофія Щербачького від 13 лютого 1744 р. «якіє мои денги шесть сот рублей в обители святой имѣются в депозит, в отца Ілюдора еклезиарха, кром тѣх двох тысячей рублей и

чтирох сот данных от мене на колокол, по любви своей отческой тие шесть сот рублей на трое в помяновение души моей роздать: двѣстѣ в Обитель Святую на расход, двѣстѣ в роздѣл братии на молитви, а двѣстѣ убогим в милостину»⁹.

Підсумовуючи цей короткий біографічний нарис, слід відзначити, що на тлі духовної історії ранньомодерного часу особливо значимим виглядає виявлене єпископом Арсенієм Берлом усвідомлення «общих потреб» суспільства, необхідності розвитку освіти і широких просвітницьких заходів «во славу отечества». Ці якості висувають Арсенія Берла на рівень найкращих представників України тогочасної доби.

Світлана Кагамлик

¹Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища (бывшей Переяславской семинарии) // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль. – С. 424–428. ²Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов // Киевская старина. – 1899. – Январь. – С. 114–115. ³Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища. – С. 426. ⁴Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Т. I, ч. 2. – К., 1904. – С. 355–356. ⁵Левицкий П. Знач. прация. – С. 426. ⁶Див. Берло А. Арсеній Берло, епископ Бориспольский и Переяславский: Биографический очерк. – К., 1904. – С. 46. ⁷Там само. – С. 49. ⁸Там само. – С. 55. ⁹ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 2 черн., спр. 15, арк. 29.

КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ УКРАЇНЦІВ В ОБРАЗОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (до 195-річчя від дня народження)

Тарас Шевченко – художник, поет, великий мислитель, автор понад тисячі творів образотворчого мистецтва як станкового живопису, так і монументально-декоративного розпису, графіки, скульптури; він майстер техніки акварелі, олії, офорту, рисунка олівцем. Творчий шлях митця довгий, тернистий, неоднозначний, проте – цілісний і послідовний. «Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко в нас більше, ніж великий поет, – він національний пророк і мученик, розп'ятий і воскреслий»¹.

Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 р. у селі Моринці (тепер Черкаська область) в сім'ї селянина-кріпака. Нахил до малювання у малого Тараса виявився ще з дитинства. Однак, незважаючи на його нестримне бажання навчатися малярського мистецтва, Тараса віддали кухарчуком на панську кухню, а пізніше

він став козачком у П. Енгельгардта. Робота була нескладна, але принизлива і безперспективна – Тарас годинами змушений був сидіти біля панських покоїв і чекати доручень Енгельгардта. Проте це дало змогу, хоч і потай, перемальовувати картини, які були в будинку, що, звичайно, давало певні мистецькі навички. Разом з Енгельгардтом Шевченко переїхав у Вільно (1829 р.), а потім – у Петербург (1831 р.), що стало новою віхою в його житті. Тут Тарас потрапив до майстерні В. Ширяєва, де отримував професійну художню підготовку. Слід зазначити, що останній був хорошим майстром декоративних робіт, адже користувався популярністю в північній столиці. Його майстерня виконувала великі та відповідальні замовлення і в приватних будинках, і в громадських приміщеннях. Шевченко, разом з іншими здібними учнями Ширяєва, виконував розписи Великого театру в Петербурзі. Саме за рисунками Тараса створені всі орнаменти й арабески, які прикрашали плафон театру².